

HAKKÂRİ'DE TESPİT EDİLEN ŞAL DOKUMALARI

WOVEN SHAWLS OF HAKKÂRİ

Gülşen Öztürk*

Öz

Hakkâri tarihten günümüze Sümerler, Asurlular, Babilliler, Medler, Persler, Romalılar, Sasaniler, Araplar ve Türklerin egemenliği altında bulunmuştur. Hakkâri'de Ertuş, Herki, Jirki, Pinyanişi aşiretlerine mensup olan yerel halk yaşamını sürdürmektedir. Şehir fiziki konumu, iklim özellikleri ve demografik yapısı ile kendine özgü bir kültürel dokuya sahiptir. Bu kültürün en belirgin özelliklerinden birini renkli el dokumaları oluşturmaktadır. Çalışma konusunu Hakkâri dokumaları içinde az bilinen ve bugüne kadar detaylı bir şekilde ele alınmamış Şal dokumalar oluşturmaktadır. Şal dokumasının özelliği yöredeki erkeklerin giydikleri "Şel şepik, Şelü Şepik" ve kadınların giydikleri "Kıras, Gıraz Fistan" adı verilen "Yerli Kıyafet" in üzerine bağladıkları el dokuması bir kuşak çeşididir. Hakkâri merkez, Çukurca ve yakın köylerde neredeyse her evde Şal dokumalara rastlamak mümkün olmakla birlikte günümüzde az sayıda kişi tarafından dokunmaya devam edilmektedir. Bu nedenle üretimi neredeyse durma noktasına gelen örneklerin kayıt altına alınması önemlidir.

Belgeleme için yörede alan araştırması yapılmıştır. Çalışma sırasında dokumayı yapan, elinde şal dokuma bulunan ve kullanan kişiler tespit edilerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Dokumaların geçmiş ve günümüzdeki durumuna yönelik, hammadde, dokumaya hazırlık aşamaları ve dokuma tekniği hakkında bilgiler alınarak, renk, motif ve kompozisyon özellikleri incelenmiştir. Hakkâri merkezi, Çukurca ve yakın köylerde 40 adet dokuma örneğine ulaşılmış olup bunların aynı renk, desen ve teknik özelliklere sahip olduğu saptanmıştır. Bu örnekler dokuma ve desen yönünden aynı olduğu için, farklı köylerdeki 5 adet dokumanın analizi yapılmıştır. Hakkâri'de dokunan şalların diğer yerlerde dokunan örneklerden farkı, dokumanın 3 gücü ve 3 varangelen sistemi ile yapılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, Hakkâri, Kuşak, Şal, Zili.

Abstract

Hakkâri has been under the rule of Sumerians, Assyrians, Babylonians, Medes, Persians, Romans, Sassanids, Arabs and Turks from the history until today. Local people living in Hakkâri, who are members of the Ertuş, Herki, Jirki, Pinyanishi tribes, keep living. The city has a unique cultural texture with its physical location, climate characteristics and demographic structure. One of the most distinctive features of this culture is colored hand woven fabrics. Shawl weavings, which are less known but have an important place in Hakkâri weavings, were chosen as the subject of the study. The feature of the weaving of the shawl is a hand woven type of belt that the local men wear "Şel Şepik, Şelü Şepik" and the women wear "Kıras, Gıraz Fistan" called "Native Clothing". Although it is possible to find shawl weaving in almost every house in central Hakkâri, Çukurca and nearby villages, today it is still woven by a small number of people. For this reason, it is important to record samples whose production has nearly been about to stop.

Araştırma Makalesi // Başvuru tarihi: 24.04.2021 - Kabul tarihi: 02.06.2021.

* Doktor Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, gulsenozturk@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9798-404X>.

Fieldwork was conducted in the region for documentation. In this research, interviews were made by determining the people who made, had and used the weaving. Information about the past and present conditions of weaving, raw material, weaving preparation stages and weaving technique were obtained and color, motif and composition properties were examined. In Hakkâri, the central neighborhood, Çukurca and nearby villages, 40 weaving samples were found and it was determined that they had the same characteristics. Since these samples are the same in terms of weaving and design, analysis of 5 weaving from different villages has been made. The difference of the shawls woven in Hakkâri from the samples woven in other places is that the weaving is made with 3 strengths and 3 warrants.

Keywords: Weaving, Hakkâri, Girdle, Wrap, Zili.

1. Giriş

İnsanların giyim kuşamı yaşadığı döneme ve iklim şartlarına göre değişiklik göstermiştir. Giydikleri kıyafetlerdeki renk, stil, zevk gibi unsurlar sevinç, mutluluk, üzüntü gibi duygu ve düşünceleri karşı tarafa aktarmada kimi zaman sosyal bir mesaj olmuştur. Kişinin tarzını yansıtan kıyafetlere zamanla, tamamlayıcı ve süsleyici unsur olarak başlık, kemer, gümüş toka, altın, renkli boncuk, düğme, pul, ponpon ve püskül gibi aksesuarlar eklenmiştir. Kuşak, bu aksesuarların en önemlilerindedir. Kuşak “kadın ve erkekler tarafından bele bağlanan ensiz dokuma ya da örgülere” (Özbel, t.y.:3) denilmektedir. Kıyafetin üzerine birkaç kat sarılarak kullanılmaktadır. Kuşaklar çoğu kez kış aylarında soğuktan korunmak, ağır işler yaparken vücuduna zarar vermemek, doğum sonrası fiziğin düzgün görünmesi ya da bel ağrısı gibi bazı sağlık sorunlarına tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Anadolu'nun birçok yöresinde erkek ve kadınların özel günlerde ve günlük hayatta giydikleri yöresel kıyafetlerin üzerinde kuşak bağlanmaktadır. Bu kıyafetler ve kuşaklar dokunduğu yere göre farklılık göstermektedir. “Bu değişiklikler mahalli geleneklerden, fertler arası çeşitli zevk anlayışından, iklim şartlarından ve tarihsel nedenlerden ileri gelmektedir” (Salman, 2003:47).

Kuşak dokumaları yapıldığı ve kullanıldıkları bazı bölgelere göre; “Bitlis kuşağı”, Bitlis (Salman, 2004:45), “kuşak, kılkuyrak, kemer”, Sakarya (Aktaş, 2008:364), “bel, şal, şutik-şutik, piştbenk, pışt bêng, acem şalı”, Hakkâri-Van (Aslan, Görüşme:2021), “gayret kuşağı-bel kuşağı, bohça kuşağı, şal kuşağı”, Çorum, “Tosya kuşağı” (Salman, 2007:28-32), “bel bağı-kemer”, Ege yöresi (Tansuğ, 1977:252-253), “peştamal, kuşak”, Ağrı (Salman, 2003:49) gibi çeşitli yöresel adlar ile adlandırılmakta ve farklı tekniklerle üretilmektedir.

Hakkâri Şal dokumaları yörede yaşayan aşiret kadınları tarafından ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitli teknik ve ebatlarda üretilmişlerdir. Hakkâri ve çevresinde yerleşik “iki büyük aşiret (Ertuşi ve Pinyanşi) vardır” (Hakkari’98, 1998:60). Yerel halkı bu iki aşiret ve onların küçük kolları oluşturmaktadır. Başka bir kaynakta ise; “Hakkâri bölgesinde yaklaşık 16 aşiret bulunmaktadır. Bunlar; Gravi, Gevdan, Mamhuran, Jirki, Kaşuran, Hani, Mırışkan, Ertuşi, Diri, Dorski, Oramari, Pinyanşi, Gerdi, Herki, Sati, ve Goyan’dır” (Tekin, 2005:19). Hakkâri’deki aşiretler geçmişte olduğu gibi bugünde kendi kültürlerini, yapısal özelliklerini ve geleneksel yaşam biçimlerini koruyarak sürdürmektedir. Şehir fiziki konumu, iklimi ve demografik yapısı ile kendine özgü bir kültürel dokuya sahiptir. Kültürel dokunun bir parçası olan dokumalar zamanla aşiretin (Jirki, Herki Dokuması) ya da dokuyucusunun ismini (gülsarya kilimi) almıştır ve bu isimlerle de günümüzde bilinmektedir. Hakkâri geçmişte önemli bir dokuma merkezi iken günümüzde artık bu önemini kaybetmeye başlamıştır. Bunun sebepleri arasında göç, hammadde sorunu, modernleşme, teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin getirdiği yenilikleri saymak mümkündür. Yörede merkez ve köylerde halı, kilim, parzun, kolan gibi azda olsa çeşitli dokumalar yapılmaktadır.

Çalışma konusu olarak Hakkâri dokumaları içinde az bilinen fakat önemli bir yere sahip olan Şal dokumaları belirlenmiştir. Şal dokuması erkeklerin giydikleri şel şepik, şelü şepik ve kadınların giydikleri kıras, giraz fistan denilen yerli kıyafetin üzerine bağladıkları tamamen yünden yapılan el dokuması bir kuşak çeşididir. Yöresel olarak erkeklerin bellerine bağladıkları kuşak “Şal”, kadınlarınkı ise “Piştbenk, Pişt bêng” (Akan, Görüşme:2021) ya da “Acem Şalı” (Aslan, Görüşme:2021) olarak adlandırılır (Görsel 1).

Görsel 1. Hakkâri Yöresel Kadın Kıyafeti “Giraz Fistan” ve “Piştbenk” Dokuması, Fotoğraf: Asiye Akdağ, Pehlivan Mahallesi, Hakkâri, 2021.

Hakkâri merkezi, Çukurca ve yakın köylerde her evde Şal dokumalarına rastlamak mümkündür. Fakat günümüzde bu dokuma az sayıda kişi tarafından devam ettirilmektedir. Farklı bir dokuma tekniği olan şalların yapım aşamaları ve belgelenmesi bu açıdan önemlidir. Araştırma kapsamında belgeleme için yörede 2016 ve 2021 yılları arasında Hakkâri merkezi, Çukurca ve yakın köylerde alan araştırması yapılmıştır. Halen dokuma yapan, elinde dokuma bulunan kişiler tespit edilmiş ve sözlü görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Şal dokumanın hammadde, dokumaya hazırlık aşamaları ve dokuma tekniği hakkında bilgiler alınarak renk, motif ve kompozisyon özellikleri incelenmiştir. Hakkâri merkezi, Çukurca ve yakın köylerde 40 adet dokuma örneğine ulaşılmış, aynı özelliklere sahip tek tip dokuma olduğu saptanmıştır. Araştırma yapılan yerlerde dokumalara şal, piştbenk, bazılarında ise sadece kadınlar tarafından kullanılanlara piştbenk denilmektedir.

Çalışmada, dokumaya hazırlık ve tekniğe yönelik elde edilen tüm görsellere yer verilmiştir. Tespit edilen aynı renk, motif ve kompozisyon özelliğine sahip 40 adet dokuma örnekleri içinden 5 adet örneğin analizi yapılmıştır. Hakkâri çevresi Şal dokumasını diğer yörelerde yapılanlara göre farklı kılan dokuma işleminin üç varan gelen ve üç gücü sistemi ile yapılmasıdır.

2. Şal Dokumaları

Türk el dokumaları, içerisinde birçok uygulama ve ritüeli barındıran önemli bir kültür değeridir. Türk kültüründe dokuma yaygı ve kullanım eşyası olmanın ötesinde binlerce yıllık birikimi günümüze kadar taşıması açısından da önemlidir (Genç, 2020:80).

Hakkâri dokumaları incelendiğinde, çevre illerden Van (kilim), Şırnak (parzun, çanta vb.), sınır komşularından İran (halı) ve Irak'ta (şel şepik) yapılan dokumalar ile benzer özellikler gösterdiği söylenebilir. Bu benzerlik yöreye özgü kilimlerde, giyim kuşamda, diğer küçük parzun, heybe, çanta gibi dokuma örneklerinde ve dokumaların yapımında tercih edilen hammadde gibi özellikler bakımından benzer olduğu görülmektedir. Yörede halı, kilim, kumaş, parzun, heybe (at, deve, eşek), çanta, tuzluk, mezer, kolan, şal ve piştbenk, pişt bêng gibi kullanım amacına göre değişen çeşitli dokumalar üretilmektedir.

Hakkâri'de yapılan dokumalardan biri de şaldır. Şal günlük kullanım dışında, düğün, bayram, taziye, ziyaret, cenaze törenleri gibi özel günlerde kullanılmaktadır. Şal dokuması; “yöresel ağızla piştbenk, bel bağı, kuşak” (Akdağ, Görüşme:2021), “bele sarıldığı için beleme denilen bellik adı verilmektedir (Öztürk, 2013:134).

Şal dokuması renk, desen ve teknik bakımından diğer dokumalardan farklı bir özelliğe sahiptir. Yayladan döndükten sonra kış aylarında kadınlar tarafından dokunmaktadır. Eskiden köylerde “yaşayan kadınlar keçi ve koyundan yaylada kırkım sonrası, çeşitli aşamalardan geçirerek elde ettikleri ipler ile kilim dokumanın dışında, uzun kış gecelerinde” (Akan, Görüşme:2021) bu dokumayı yapmaktaydılar. Şal dokuması farklı kullanımlar için dokunmaktadır. Kayınvalide tarafından gelinine bir düğün hediyesi olarak verilmektedir. Geçmişte daha çok erkek anneleri tarafından çocukların çeyizi için dokunmuşlardır. Dokumanın tekniğini bilen kadınların kendi dokur, bilmeyenler ise dokutmuşlardır. Ayrıca şal erkek ve kadın tarafından ağır iş yaparken, bağa bahçeye giderken bele sarılarak kullanılmaktadır. Erkekler giydiği şel şepik, şal-u şepik denilen yerel kıyafetin üzerine şalı bele dolayarak sararak üstüne bir kemer ya da bel bağı bağlamaktadır. Kadınlar ise giydiği fistan kıyafetlerin üzerine kuşak gibi bele bağlayarak veya arka uç kısmına dikilen iki, üç düğme ile kullanılmaktadır (Görsel 2).

Görsel 2. Piştbenk Dokuması, Fotoğraf: Asiye Akdağ, Fazilet Akan'ın Evi, Pehlivan Mahallesi, Hakkâri, 2021, Hakkâri Kız Meslek Lisesi Halk Oyunları Topluluğu, Züleyha Engin, Serpil Kayacan, Fotoğraf: Züleyha Engin Arşivi, Çorum Festivali, 1998, Çorum.

“Yörede bir erkek ya da kadın yöresel kıyafet giydiğinde ve beline şal ya da piştbenk bağladığında onu gören eş, dost ve akrabaları o kişinin özel bir yere gittiğini ya da mühim bir işi olduğunu anlamaktaydı” (Özkahraman, Görüşme:2021).

Genç erkek ve kızlar düğün dışında özellikle folklor ve yöresel halk oyunlarında şal ve piştbenk dokumasını bele bağlamaktadır (Engin, Görüşme:2021), (Görsel 2). Günümüzde şal ve piştbenk dokumaları halen erkekler, kadınlar ve gençler tarafından kullanılmaktadır.

3. Şal Dokumalarının Yapımında Kullanılan Araç, Gereçler ve Teknikler

Tezgâh: Şal dokumaları yöresel olarak "Tevni" (Aslan, Görüşme:2018) adı verilen yer tezgâhında dokunduğu gibi günümüzde kilim dokumalarının yapıldığı germe tezgâhlarda yapılmaktadır (Görsel 3).

Hammadde (ip): Şal yapımında hammadde olarak koyunyünü ve keçi kılı kullanılmaktadır. Şal dokumasının atkı ve çözüğünde çoğunlukla yün ipi bazı örneklerinde ise azda olsa keçi kılı kullanıldığı belirlenmiştir. Yün ve kıl yörede geleneksel yöntemlerle kırkım yapılarak elde edilmektedir. Kırkımı yapılan yün ve kıllar temizleme, yıkama, kurutma, tarama ve eğirme gibi işlemlerden geçirilmektedir. Geçmiş dokuma örnekleri incelendiğinde atkı ve çözüğü ipi olarak yünün ve kılın kullanımının yanı sıra günümüz örneklerinde orlon ip kullanıldığı görülmüştür.

3.1. Dokumaya Hazırlık ve Dokuma Tekniği

Çözüğü işlemi: Şal dokumasının çözüğü tezgâh üzerinde 3 kişi ile yapılmaktadır. Bu işlem sırasında dokumanın eni ve boyu dokumayı sipariş eden kişinin bel ölçülerine göre ayarlanarak çözüğü tel sayısı hesaplanır ve çözüğü çözmeye başlanır (Görsel 3).

Görsel 3. Çözüğü işlemi, Güli (Elmas) Aslan, Habibe Kalkan, Rabia Aslan, Fotoğraf: Gülşen Öztürk, Guli Aslan'ın Evi, Bulak Mahallesi, Hakkâri, 2018.

Gücü işlemi: Şal dokumalarının yapımında bir sarma gücü, iki çekme gücü olmak üzere toplam üç gücü örgüsü kullanılmaktadır. İlk atılan çözümler üzerinde sarma gücü daha sonra iki adet çekme gücü örgüsü yapılmaktadır. Gücü örgüsüne başlamadan önce yan yana çözümler çözümlerinin aralıkları eşit olarak düzeltilmektedir.

Gücü örgüsü için pamuk ipe tercih edilmektedir. İpe gücü ağacının üzerine gergin bir şekilde iki ucuna düğüm atılarak sabitlenmektedir. Hazırlanan gücü ağacı tezgâh üzerinde üst levente paralel olarak uygun mesafede ayarlanarak bağlanmaktadır (Görsel 4).

Görsel 4. Sarma Gücü Örgüsü İpe Hazırlama, Gücü Ağacı Bağlama İşlemi, Güli (Elmas) Aslan, Rabia Aslan, Fotoğraf: Gülşen Öztürk, Guli Aslan'ın Evi, Bulak Mahallesi, Hakkâri, 2018.

Sarma gücü örme işlemine sağ taratan başlayarak “gücü ipliği üzerine arka çözümlerin hareketini sağlayacak şekilde mesafeli bağlanarak sabitlenmesi ile gücü örgüsü örülür. Gücü örgüsü arka çözümler ipliklerini öne alarak, ikinci ağızlık açmak için örülen bir örgüdür” (Soysaldı, 2009:26).

Dokuyucu sarma gücü örgüsünü yaparken tek çözümler teli yerine çift çözümler teli olarak işlemi gerçekleştirmektedir. Bu işlemle aynı zamanda varan gelen ağacını da sarma gücü ağacının üzerindeki çözümler telleri arasından geçirmektedir. Böylece hem çözümler telleri arasında ilk ağızlık aralığını açmak için varan gelen geçirilerek hem de sarma gücü örgüsünü örülmektedir. Bu işlem sırasıyla çözümler telleri bitene kadar devam etmektedir (Görsel 5).

Sarma gücü örgüsü bitince çekme gücü işlemine başlanır. Bu işlem öncesinde dokuyucu sarma gücü örgüsünün altından ikinci bir varan gelen ağacını çözümler telleri arasından geçirilmektedir. Çekme gücü için sekiz adet aynı ebatta ahşap çubuk kullanılmaktadır.

Çözü telleri sayılarak eşit dört parçaya bölünmektedir. Bölünen her bir parça için, çubuğa bağlanan gücü ipi arkadaki çift çözgü telini öne çekip içinden geçirilerek çubuğa sabitlenerek bağlanmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5. Çekme Gücü İşlemi, Güli (Elmas) Aslan, Rabia Aslan, Fotoğraf: Gülşen Öztürk, Guli Aslan'ın Evi, Bulak Mahallesi, Hakkâri, 2018.

Bu işlem esnasında çekme gücü için kullanılan pamuk ipinin eşit aralıklarda ve uzunlukta olmasına dikkat edilmektedir. Birinci çekme gücü örgüsü örüldükten sonra aynı şekilde ikinci çekme gücü örgüsü de örülmekte ve varan gelen geçirilmektedir. Bu işlem çözgü telleri âdeti bitene kadar yapılmaktadır. Her gücü örgüsü arasına bir adet varangelen (toplam üç adet) geçirilmektedir (Görsel 6).

Görsel 6. Çekme Gücü İşlemi, Dokuma İşlemi, Güli (Elmas) Aslan, Rabia Aslan, Fotoğraf: Gülşen Öztürk, Guli Aslan'ın Evi, Bulak Mahallesi, Hakkâri, 2018.

Dokuma Tekniği: “İki veya daha çok iplik grubunun çeşitli şekillerde birbiri arasından, altından ve üstünden geçirilerek meydana getirilen ürüne “dokuma” denir” (Deniz, 1998:1).

Şal dokumaları atkısı ve çözgüsü yün olan geneli kaba olmakla birlikte ince bir görünüme sahip dokumadır. İncelik ve kalınlık dokumanın yapımında kullanılan ipin büküm sayısına göre değişmektedir. “Bu dokuma da dokuma esnasında yapılan bu gücüler çaprazlığı sağlar. Ayrıca germe tezgâh üzerine yapılan bu gücüler, eski bez dokumalarında kullanılan tezgâhlarda (çukur tezgâh ve kamçılı tezgâh gibi...) bulunan ayakçak görevini görmektedir” (Öztürk, 2014:135).

Üç gücü ve üç varan gelen ağacının dokuyucu tarafından kullanılmasının amacı çukur tezgâh sisteminin yer tezgâhına uyarlanması ile alakalıdır. Şal dokumalarına başlanırken ve bitirilirken çiti örülmemektedir. Dokumaya başlanırken yaklaşık 5 - 10 cm. ölçüsünde düz kilim dokunmaktadır (Görsel 6). Dokumayı yapan kişiler bu tekniğine “kilim dokuma (berik kirin), şal dokuma” (Aslan, Görüşme:2018) denildiği ve dokumayı büyüklerinden öğrendikleri şekilde yaptıklarını söylemektedir.

Şal dokumasında zili tekniği uygulanmaktadır (Görsel 7). Zili tekniği, “cicimlerde olduğu gibi; renkli desen ipliklerinin çözgü sisteminin arkasından öne atılması şeklinde dokunuyorsa da teknik ve görünüş olarak tamamen farklıdır” (Acar, 1975:35).

Görsel 7. Dokuma işlemi, Güli (Elmas) Aslan, Fotoğraf: İlker Öztürk, Guli Aslan'ın Evi, Bulak Mahallesi, Hakkâri, 2014.¹

¹ Makalede yer alan Görsel 3 ile Görsel 7 arasındaki uygulama fotoğrafları Hakkâri Bulak mahallesinde ikamet eden Guli (Elmas) Aslan'ın evinde çekilmiştir. Dokumaya hazırlık; çözgü atma, gücü örme ve dokuma işlemi Guli (Elmas) Aslan, kızı Rabia Aslan ve Habibe Kalkan tarafından yapılmıştır.

Şal örnekleri dokuma tekniği açısından incelendiğinde dokuma yüzeyinde kullanılan tekniğin jakarlı dokuma, çapraz zili ve çapraz dimi görseline benzemektedir. Bazı kaynaklarda bu dokumaların tekniği cicim olarak belirtilse de yörede yaptığımız çalışmalar sonunda zili tekniğinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.3. Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri

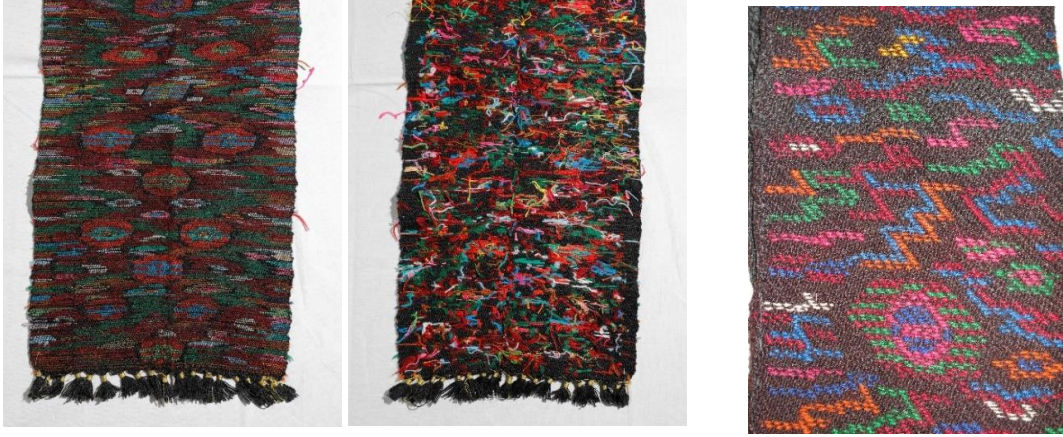
“İnsanoğlu yaşamı boyunca doğada bulunan bitkileri tanımış, ondan yararlanmış ve değişik alanlarda kullanmaya başlamıştır” (Genç, 2014:176).

Renk özellikleri: Yörede tespit edilen eski Şal ve piştbenk dokumalarda çözü ve atkı ipliği olarak yün ve kılın beyaz siyah doğal renginin kullanıldığı görülmüştür. Günümüze yakın örneklerde çözü ve atkı ipliği olarak siyah kimyasal ip kullanılmaktadır. Desen ipi olarak pembe, yeşil, sarı, kırmızı, beyaz, koyu ve açık mavi renklerin kullanıldığı belirlenmiştir. Şal ve piştbenk dokumalarının başlangıç ve bitiş bölümüne kadar bu renklerin hepsi kullanılmaktadır (Görsel 8).

Motif özellikleri: Yörede yapılan Şal ve piştbenk dokumalarının zeminleri, erkekler için dokunan şal dokumasında geometrik, kadınlar için dokunan piştbenk dokumasında bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Guli Aslan ve Kıymet Akan ile yapılan sözlü görüşmelerde; Şal ve piştbenk dokumalarında kullanılan motiflerin yörede dokunan kilimler üzerinde bulunan motiflerden örnek alındığı bilgisine ulaşılmıştır. Motifler bu kilimlerden alındığı için “Gülsarya kiliminden aldım bu motif gülsarya motifi” gibi ifadeler öğrenilmiştir (Aslan ve Akar, Görüşme:2021), (Görsel 8).

Kompozisyon özellikleri: Şal ve piştbenk dokumalarının zemininde geometrik ve bitkisel motifler kullanılmaktadır. Erkekler ve kadınlar tarafından kullanılan Şal ve piştbenk dokumalar aynı en ölçüsüne sahip olup boy uzunlukları değişmektedir. Zemine motifler serbest şekilde yerleştirildiği gibi bazı örneklerde ise tekrar eden motiflerden oluşan kompozisyonlar ile düzenlenmektedir. Dokumanın ince kalitede olması, aynı renklerin ve motiflerin tercih edilmesi bu dokumanın en belirgin karakteristik özelliğidir.

Erkeklerin kullandığı şal dokuması, kadınların kullandığı piştbenk dokumasına göre daha kısadır. Dokumayı isteyen kişinin bel ölçüsüne göre de uzunluğu değişmektedir.

Görsel 8. Şal Dokuması Ön, Arka, Motif ve Detay, Fotoğraf: Murat Adıyaman, Gülşen Öztürk, Hakkâri, 2011.

Dokumalar dikdörtgen şekilde dokunup ortadan ikiye katlanarak dikilmektedir. İki ucu üçgen şekilde dikilerek kullanılanlarda bulunmaktadır. Erkeklerin şal dokuması kadınların piştbenk dokumasına göre daha uzundur.

3.4. Hakkâri'de Tespit Edilen Şal Dokuma Örnekleri

Bu kısımda Hakkâri merkez mahalle ve köylerde tespit edilen aynı özelliklere sahip olan çok sayıdaki Şal ve piştbenk dokumalarından 5 tanesine ait fotoğraflar ve bu dokumaların boyutları, hammadde, dokuma tekniği, renk, motif ve kompozisyon özellikleri birlikte verilmiştir.

Örnek 1.

Görsel 9. Şal, Piştbenk Dokuması, Fotoğraf: Gülşen Öztürk, Halil İbrahimoglu'un Evi, Yeni Mahalle, Hakkâri, 2013.

Şal dokuması 26.05.2013 tarihinde incelenmiştir. 52 cm. x 163 cm. boyutunda olan dokuma Yeni mahallede ikamet eden Silehi aşiretine mensup Halil İbrahimoglu'nun evinde tespit edilmiştir. Yörede erkekler tarafından kullanıldığı için "Şal" ismini almaktadır. Halil İbrahimoglu'ndan alınan bilgiler göre, dokuma, Sedef Şeftali (merhume) tarafından Durankaya köyünde dokunmuştur. Yaklaşık 78 yıllık bir örnek olduğu tahmin edilmektedir. Atkı ve çözgüsü tamamen yün, desen ipleri ise sentetiktir.

Dokuma, zili tekniği ile yapılmıştır. Renk özelliği bakımından incelendiğinde şal dokuması siyah zemin üzerinde dikine birbirini tekrar eden serbest şekilde yerleştirilen karma motiflerle oluşan kompozisyon ile düzenlenmiştir. Motifler renkli desen ipleri ile dokunmuştur. Dokumanın geneline bakıldığında çok yoğun desenlerden oluşturulduğu görülmektedir. Dokumanın uç kısımları üçgen biçimde birleştirilerek dikilmiştir. Günümüzde iyi görünen şal dokuması halen kullanılmaktadır (İbrahimoglu, Görüşme:2013), (Görsel 9).

Örnek 2.

Görsel 10. Şal, Piştbenk Dokuması, Fotoğraf: Murat Adıyaman Arşivi, Hakkâri, 2021.

Şal dokuması 08.01.2021 tarihinde incelenmiştir. 55 cm. x 215 cm. boyutunda olan dokuma Pehlivan mahallede ikamet eden Giravi aşiretine mensup H. Mustafa Akdağ'ın (merhum) evinde tespit edilmiştir. Yörede kadınlar tarafından kullanıldığı için "Piştbenk" ismini almaktadır. Asiye Akdağ'dan alınan bilgiler göre, dokuma, Zeynep Akdağ (merhume) tarafından Merzan mahallesinde dokunmuştur. Yaklaşık 62 yıllık bir örnek olduğu tahmin edilmektedir. Atkı ve çözgüsü tamamen yün, desen ipleri ise sentetiktir. Dokuma, zili tekniği ile yapılmıştır.

Renk özelliği bakımından incelendiğinde şal dokuması siyah zemin üzerinde dikine

birbirini tekrar eden serbest şekilde yerleştirilen karma motiflerle oluşan kompozisyon ile düzenlenmiştir. Motifler, renkli desen ipleri ile dokunmuştur. Dokumanın geneline bakıldığında çok yoğun desen kullanımı görülmektedir.

Dokumanın uç kısımları üçgen biçimde birleştirilerek dikilmiştir. Şal ortadan ikiye katlanarak bele sarılmaktadır. Kullanan kişinin bel ölçüsüne göre ayarlanmaktadır. Dokumanın zemininde kişinin bel ölçüsüne uygun üç adet düğme ve uç kısımda üç adet kumaş parçasından dikilmiş ilik bulunmaktadır. Günümüzde iyi görünen şal dokuması halen kullanılmaktadır (Akan, Görüşme:2021), (Görsel 10).

Örnek 3.

Görsel 11. Şal, Piştbenk Dokuması, Fotoğraf: Murat Adıyaman, Hüseyin Akdağ'ın Evi, Pehlivan Mahallesi, Hakkâri, 2021.

Şal dokuması 08.01.2021 tarihinde incelenmiştir. 58 cm. x 190 cm. boyutunda olan dokuma Pehlivan mahallede ikamet eden Giravi aşiretine mensup Hüseyin Akdağ'ın evinde tespit edilmiştir. Yörede kadınlar tarafından kullanıldığı için "Piştbenk" ismini almaktadır.

Hatice Akdağ'dan alınan bilgiler göre, dokuma, Siti Akdağ tarafından Çaltıköy köyünde dokunmuştur. Yaklaşık 33 yıllık bir örnek olduğu tahmin edilmektedir. Atkı ve çözgüsü tamamen yün, desen ipleri ise sentetiktir. Dokuma, zili tekniği ile yapılmıştır.

Renk özelliği bakımından incelendiğinde şal dokuması siyah zemin üzerinde dikine birbirini tekrar eden serbest şekilde yerleştirilen karma motiflerle oluşan kompozisyon ile düzenlenmiştir. Motifler, renkli desen ipleri ile dokunmuştur.

Dokumanın geneline bakıldığında çok yoğun desenden oluştuğu görülmektedir.

Dokumanın uç kısımları üçgen biçimde birleştirilerek dikilmiştir. Şal ortadan ikiye katlanarak bele sarılmaktadır. Kullanan kişinin bel ölçüsüne göre ayarlanmaktadır. Dokumanın iki uç kısmında 6 cm. uzunluğunda saçak bırakılmıştır. Günümüzde iyi görünen şal dokuması halen kullanılmaktadır (Akdağ, Görüşme:2021), (Görsel 11).

Örnek 4.

Görsel 12. a) Şal, Piştbenk Dokuması, Fotoğraf: Gülşen Öztürk, Gurbet Çiftçi'nin Evi, Merzan Mahallesi, Hakkâri, 2013.

Şal dokuması 20.02.2013 tarihinde incelenmiştir. 58 cm. x 200 cm. boyutunda olan dokuma Merzan mahallede ikamet eden Jirki aşiretine mensup Gurbet Çiftçi'nin evinde tespit edilmiştir. Yörede kadınlar tarafından kullanıldığı için "Piştbenk" ismini almaktadır.

Gülhan Ediş Öztekin tarafından alınan bilgiler göre, dokuma, Gurbet Çiftçi'nin kayınvalidesi tarafından Ceylanlı köyünde dokunmuştur. Yaklaşık 70 yıllık bir örnek olduğu tahmin edilmektedir. Atkı ve çözüğü tamamen yün, desen ipleri ise sentetiktir. Dokuma, zili tekniği ile yapılmıştır.

Renk özelliği bakımından incelendiğinde şal dokuması siyah zemin üzerinde dikine birbirini tekrar eden serbest şekilde yerleştirilen karma motiflerle oluşan kompozisyon ile düzenlenmiştir. Motifler renkli desen ipleri ile dokunmuştur. Dokumanın geneline bakıldığında çok yoğun desenden oluştuğu görülmektedir. Şal ortadan ikiye katlanarak bele sarılmaktadır.

Kullanan kişinin bel ölçüsüne göre ayarlanmaktadır. Dokumanın iki uç kısmında 5 cm. uzunluğunda saçak bırakılmıştır. Günümüzde iyi görünen şal dokuması halen kullanılmaktadır (Akdağ, Görüşme:2021), (Görsel 12/a).

Örnek 5.

Görsel 12. b) Şal, Piştbenk Dokuması, Fotoğraf: Gülşen Öztürk, Güle Öztürk'ün Evi, Kırıkdağ Köyü, Hakkâri, 2013.

Şal dokuması 26.04.2013 tarihinde incelenmiştir. 55 cm. x 250 cm. boyutunda olan dokuma Kırıkdağ köyünde ikamet eden Baziler aşiretine mensup Güle Öztürk'ün evinde tespit edilmiştir. Yörede kadınlar tarafından kullanıldığı için “Piştbenk ya da Beşbengk” ismini almaktadır. Tespit edilen örnekler içinde en uzun boy ölçüsüne sahip olan bir dokumadır. Gülhan Ediş Öztekin tarafından alınan bilgiler göre, dokuma, Güle Öztürk'ün kayınvalidesi tarafından Berçelan yaylasında dokunmuştur. Uzun süre kayınvalidesi kullandıktan sonra kendisine hediye etmiştir. Yaklaşık 50 yıllık bir örnek olduğu tahmin edilmektedir. Atkı ve çözüğü tamamen yün, desen ipleri ise sentetiktir. Dokuma, zili tekniği ile yapılmıştır

Renk özelliği bakımından incelendiğinde şal dokuması siyah zemin üzerinde dikine birbirini tekrar eden serbest şekilde yerleştirilen karma motiflerle oluşan kompozisyon ile düzenlenmiştir. Motifler, renkli desen ipleri ile dokunmuştur. Dokumanın geneline bakıldığında çok yoğun desenden oluştuğu görülmektedir. Dokumanın uç kısımları birleştirilerek dikilmiştir. Şal ortadan ikiye katlanarak bele sarılmaktadır. Günümüzde iyi görünen şal dokuması halen kullanılmaktadır (Ediş, Öztekin, Görüşme:2021), (Görsel 12/b).

Sonuç

Hakkâri'de dokumacılık çeşitli aşiretlere mensup olan kadınlar tarafından yapılmaktadır. Şal dokumaların yapımı günümüzde az sayıda kişi tarafından devam ettirilmektedir. Şal dokumanın kadın, erkek ve gençler tarafından özel günlerde kullanıldığı yapılan alan araştırması ve sözlü görüşmelerde anlaşılmıştır. Şalın yörede erkek ve kadınların giydikleri yerli kıyafetin üzerine bağladıkları bir kuşak çeşidi olduğu belirlenmiştir. Dokuyan ya da kullanan kişi tarafından şala; acem şalı, piştbenk, bel bağı, bellik, beleme ve kuşak gibi çeşitli isimlerin verildiği tespit edilmiştir. Şal dokuması incelendiğinde tespit edilen örneklerin tamamının zili tekniği ile dokunduğu saptanmıştır. Zili tekniği ile dokunan şalları, diğer yörelerde dokunan örneklerden ayırt eden özelliği yapımında 3 gücü ve 3 varangelen kullanılmasıdır. Hammadde olarak geçmiş dokuma örnekleri incelendiğinde atkı ve çözü ipi olarak yün ve kıl kullanılırken günümüz örneklerinde renkli orlon ip kullanıldığı tespit edilmiştir. Çözgü sayısı kullanacak kişinin bel ölçüsüne göre belirlenmektedir. Şallar dikdörtgen şekilde dokunarak, ortadan ikiye katlanıp arka kısmı iç tarafta kalacak şekilde dikilmektedir. Bazılarında ise arkasına uygun kumaş aynı ölçüde kesilerek dikildiği görülmüştür. Böylelikle şal örneklerinin ön yüzü kadar arka yüzünün de güzel görünmesi sağlanmıştır.

Şalı erkekler beline sardıktan sonra üstüne bir kemer taktığı ya da bel bağı bağladığı, kadınların ise 3 adet düğme ile iliklediği tespit edilmiştir. Tespit edilen şal örneklerinin boy uzunlukları, 163 cm. ile 250 cm. arasında; en uzunlukları ise 52 cm. ile 58 cm. arasındadır. Örneklerin çoğunda saçak bırakılmadığı fakat birkaç örneğin başlangıç ve bitiş kısmında 5 cm. ile 6 cm. uzunluğunda saçak bırakıldığı görülmüştür. Şal örneklerinin renk, motif ve kompozisyon bakımından incelendiğinde; siyah zemin üzerinde pembe, sarı, mavi, beyaz, yeşil ve turuncu renkli desen iplerin tercih edildiği, geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan kompozisyonlardan yararlandığı görülmektedir. İncelenen örneklerde geometrik ve bitkisel motifler zeminde dikine, bir yöne birbirini tekrar eden ve serbest şekilde yerleştirilen kompozisyonların hâkim olduğu, örneklerin geneline bakıldığında yoğun bir desen anlayışıyla ortaya konduğu anlaşılmıştır. Şal dokumalarında kullanılan motiflerin yöre kilimlerinde kullanılan motiflerden örnek alınarak yapıldığı belirlenmiştir.

Bu dokumanın ayrı bir özelliği ise yörede dokunan diğer dokumalara göre dokuma tekniği, renk, motif ve kompozisyon bakımından tek tipte dokunmasıdır.

Hakkârî'de dokumacılık, günümüzde yalnızca bazı köylerde az sayıda tezgâhta ve Halk Eğitim Merkezinde açılan kurslarda devam etmektedir. Fakat şal dokuması teknik açıdan bazı yaşlı kadınlar tarafından bilinen bir dokumadır. Yeni nesil şalın nasıl dokunduğu bilgisini bilmemektedir. Araştırma kapsamında bu dokumayı yapan ve bilen sadece az sayıda kişi tespit edilmiştir. Bu kişilerde sağlık problemi yüzünden artık dokumayı bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Dokumanın yeniden yapılması ve gelecek nesillere aktarılması önemlidir.

Günümüzde birçok belediye meslek edindirme kursları veya sanat etkinliği adı altında geleneksel sanat dallarıyla ilgili etkinlikler düzenlemektedir. 10 yıl öncesine göre bu sanatların bilinirliği artmıştır. Ama özden uzaklaşmıştır. Geleneksel sanatlar geçmişte estetik unsurun yanında işlevsel yönüyle de ön planda idi. Yazı, ebru, tezhip, dokuma ve diğer alanlar estetik unsur olmanın yanında kullanım alanı ile değerlendirilmelidir (Genç, 2015:152).

Teşekkür

Yazar bu çalışmada Şeyda Kolay Güleç'e, Guli Elmas, Rabia Elmas, Asiye Akdağ'a, Kıymet Akan'a, Züleyha Engin'e, Murat Adıyaman'a, Enver Özkahraman'a, Gülhan Ediş'e vermiş olduğu bilgilerden ve yardımlardan dolayı teşekkürü bir borç bilir.

Kaynakça**-Kitap**

Acar, B. (1975). *Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar*, İstanbul: Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi: 3, Apa Ofset Basımevi.

Aktaş, A. (2008). *Kültürel Renkleriyle Sakarya*, Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayını, Sakarya.

Deniz, B. (1998). *Ayvacık (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim, Cicim, Zili)*, Ankara: AYK, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Soysaldı, A. (2009). *Düz Dokuma Teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

-Dergi

Genç, M., Solak, İ. (2020). "Kayseri Bünyan'da Tespit Edilen Halı Dokuma İle İlgili Ritüeller ve Sözlü Kültür", *Arış*, Aralık- Sayı: 17, s. 80-101.

Genç, M. (2014). Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kökboya ve Cehri İle İlgili Kayıtlar. *Art-e Sanat Dergisi*, 7 (13), 174-212.

Genç, M., Tezcan, V. (2015). Gelenek ve Yenilik Kavramlarının Felsefesi Tartışması Ekseninde Geleneksel Türk Sanatlarını Yeniden Düşünmek, 3 (6), s.135-156.

Özbel, K. (t.y.). *Kuşaklar ve Kolanlar*, Ankara: El Sanatları No: X, Kılavuz Kitaplar No: XX, C.H.P. Halk evleri Bürosu, Ulus Basımevi.

Salman, F. (2003). "Ağrı ve Yöresinde Geleneksel Kadın Kıyafetlerinin Günümüzdeki Durumuna Birkaç Örnek", *Sanat: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık Ltd. Şti., IISN 1302-2938, Sayı: 4, s.47-56.

Salman, F. (2007). "Çorum ve Civarında Geleneksel Giysilerin Özellikleri" *Sanat: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık Ltd. Şti., IISN 1302-2938, Sayı: 12, s.25-38.

Salman, F. (2004). "Bitlis Geleneksel Giysileri", *Sanat: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık Ltd. Şti., IISN 1302-2938, Sayı: 5, s.41-53.

-Tezler

Öztürk, İ. (2014). *Hakkâri ve Çevresinde Bulunan Havsız Kirkitli Dokumalar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı.

Tekin, F. (2005). *Hakkâri Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

-Bildiriler

Tansuğ, S. (1977). "Türkmenlerde Giyim Gelenekleri", I. *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları: 22, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 7, V. Cilt, Etnografya, Akın Matbaası, s. 251-256.

-Görüşmeler

Akan, K. (2021). Kıymet Akan ile yapılan görüşme, Hakkâri: 20 Şubat.

Akan, H. (2021). Hasret Akan ile yapılan görüşme, Hakkâri: 31 Ocak.

Akdağ, A. (2020). Asiye Akdağ ile yapılan görüşme, Hakkâri: 18 Ağustos.

Aslan, G. (2016). Güli Elmas Aslan ile evinde yapılan görüşme, Hakkâri: 05 Mayıs.

Aslan, R. (2021). Rabia Aslan ile yapılan görüşme, Van: 01 Mart.

Aslan, G. (2021). Gülcan Aslan ile yapılan görüşme, Van: 12 Mart.

Engin, Z. (2020). Züleyha Engin ile yapılan görüşme, Hakkâri: 20 Ağustos.

İbrahimoglu, H. (2013). Halil İbrahimoglu ile evinde yapılan görüşme, Hakkâri: 21 Haziran.

Özkahraman, E. (2021). Enver Özkahraman ile yapılan görüşme, Van: 24 Şubat.

Öztürk, G. (2021). Gule Öztürk ile yapılan görüşme, Hakkâri: 16 Şubat.

Öztekin, Ediş, G. (2021). Gülhan Öztekin Ediş ile yapılan görüşme, Hakkâri: 12 Mart.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. Hakkâri Yöresel Kadın Kıyafeti "Gıraz Fistan" ve "Piştbenk" Dokuması, Çekim: Asiye Akdağ, Çekim tarihi: 2021, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 2. Piştbenk Dokuması, Çekim: Asiye Akdağ, Çekim tarihi: 2021, Çekim yeri: Hakkâri, Hakkâri Kız Meslek Lisesi Halk Oyunları Topluluğu, Çekim: Bilinmiyor, Arşiv: Züleyha Engin, Çekim tarihi: 1998, Çekim yeri: Çorum.

Görsel 3. Çözgü İşlemi, Çekim: Gülşen Öztürk, Çekim tarihi: 2018, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 4. Sarma Gücü Örgüsü İp Hazırlama, Gücü Ağacı Bağlama İşlemi, Çekim: Gülşen Öztürk, Çekim tarihi: 2018, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 5. Çekme Gücü İşlemi, Çekim: Gülşen Öztürk, Çekim tarihi: 2018, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 6. Çekme Gücü İşlemi, Dokuma İşlemi, Çekim: Gülşen Öztürk, Çekim tarihi: 2018, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 7. Dokuma İşlemi, Çekim: İlker Öztürk, Çekim tarihi: 2014, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 8. Şal Dokuması Ön, Arka, Motif ve Detay, Çekim: Murat Adıyaman, Çekim tarihi: 2021, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 9. Şal, Piştbenk Dokuması, Çekim: Gülşen Öztürk, Çekim tarihi: 2011, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 10. Şal, Piştbenk Dokuması, Çekim: Murat Adıyaman, Çekim tarihi: 2013, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 11. Şal, Piştbenk Dokuması, Çekim: Murat Adıyaman, Çekim tarihi: 2013, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 12. Şal, Piştbenk Dokuması, Çekim: Gülşen Öztürk, Çekim tarihi: 2013, Çekim yeri: Hakkâri.

Görsel 13. Şal, Piştbenk Dokuması, Çekim: Gülşen Öztürk, Çekim tarihi: 2013, Çekim yeri: Hakkâri.